

Maksim Gorkij

J. Vidmar

Maksim Gorkij, čudoviti doživljaj naših mladih let, je umrl — in smrt je sklep vseh zemskih računov. Sklenil si s svetom in svet sklene račune s teboj. Zberimo torej vtise in sodbe, ki so se nam pri dolgem znanstvu z njegovim delom nanizali v spominu okrog njegovega imena in jih strnimo v eno misel, ki naj pokaže mero in ceno tega moža, ki je odšel. Kdo je bil in kaj je bil Maksim Gorkij?

Važnejši in poglobitnejši del njegove življenjske volje je bil posvečen literaturi. Udeleževal se je tudi političnih gibanj, toda ta stran njegovega dela je manj intimna in danes, v tej razdalji tudi veliko manj dostopna. Njegovo literarno delo pa skoraj v celoti dosegljivo in skriva v sebi hoté in nehoté, kakor vsaka pomembna literarna izpoved, točno in verno podobo njegove osebnosti, po kateri bo živel v svetu dalje.

Položaj ruske literature je bil v začetku devetdesetih prejšnjega stoletja naslednji: veliki ruski realisti so utihnili, le stari Lev Tolstoj je še bil svojo izgubljeno bitko za svoj krščanski svetovni nazor. Veliki vzpon duhovnih moči se je potal in osrednjo dediščino vsega njihovega iskanja in razglabljanja je prevzel melanholični pozitivist Čehov. Njegova miselnost, njegov nastop tik za velikani, zlasti pa mesto v zgodovini ruskega naroda in njegovega političnega snovanja so naredili iz njega tisto, kar je z lepo in nazorno prisodobno izrazil Merežkovskij, ko je dejal: „V mrtvi tišini pred nevihto poje ena sama ptica tegobno in žalostno. Ta ptica je bil Čehov.“ Njegov humor, ki je bil spočetka isker, je postajal vedno bolj melanholičen in turoben. Tedaj pa so se zaslišale Lopahinove sekire, ki so podirale „črešnjev vrt“, in so zazveneli krepki koraki „najbodrejšega med bodrimi“, kakor je v tistih časih označil Gorkega Andrejev. In daljne bliskavice so označile nevihto.

Najbodrejši med bodrimi, tako so občutili možje ruske literature Gorkega pri njegovem nastopu. Toda ta občutek je bil morda veren samo prvi trenutek, kajti prav kmalu se je bodrost tega piščočega bosjaka zatemnila in smisel njegovih del je postal še mračnejši od Čehovljega. Morda pa je meril izraz Andrejeva globlje, morda je meril prav v zadnje osebno jedro tega novega človeka, v njegov poslednji jaz? Ruska literatura premore spomenike cele vrste ostro očrtanih osebnosti, ki se dajo označiti s takimi kratkimi formulami. Ima kristalno čistega in prozornega Puškina, demoničnega Lermontova, ognjevitega in strastnega fantasta in satirika Gogolja, skeptičnega in zastrtega melanholika Turgenjeva, lagodnega in intimnega Gončarova, epileptičnega religioznega obsedenca Dostojevskega, zemškega titana Tolstega, besnega satirika Saltikova, melanholičnega in sočutnega Čehova. Ali gre morda Gorkemu oznaka bodrosti v tem smislu? Da bi ga mogli imenovati globoko enotno in izrazito osebnost, ki je njen osrednji značaj bodrost? Dvomim. Kajti ali bi mogla iz take osebnosti nastati dela kakor so: „Trije ljudje“, „Foma Gordjejev“, „Na dnu“ ali „Mati“, da navedem samo nekatera?

In če tedaj ni bodrost osrednji značaj njegovega zadnjega življenjskega impulza, kje je, kakšen je pravi njegov značaj? Bojim se, da pri Gorkem ta značaj sploh ni tako čist, tako jasen, tako prvobiten, da bi ga po izrazitosti njegovega bistva mogli postaviti v vrsto onih velikih in določnih osebnosti v ruski literaturi. Pretresaj njegovo delo, kakor hočeš, išči v njem njegovo skrito osebnost, ne boš je našel, nikar tako jasne kakor v delih ruskih klasikov in vseh najznamenitejših pisateljev. Gorkij ni „narava“, kakor bi dejal Goethe, marveč je „talent“.

To težko trditev, ki je mera za njegovo veličino v literaturi, potrjuje njegovo delo z dveh strani. „Talenti“, se pravi, tvorci, ki niso tako izrazite osebnosti, da bi jim njihovo edinstveno življenjsko čustvo narekovalo neko tvorno smer, ki je tako nujna in usodno določena kakor življenje samo, tvorci, ki nimajo v sebi tega slepega imperativa, si iščejo za življenje in za delo bolj zavestnega nadomestila tej najdragocenejši moči. In če pregleduješ delo Gorkega, boš kmalu našel njegovo nadomestilo za najvišji umetniški vzgon. Pri njegovem oblikovanju človeških usod boš opazil, da ga često vodi socialno kritična misel ali tudi socialno sočutje in da so zaradi tega njegove literarne osebnosti često pokazane kot žrtve socialnih moči, ne pa kot bitja, s katerimi uprizarja širša, vesoljna in nepojmljiva sila življenja ali usoda svoje tragedije, drame in komedije. Gorkij, ki tako rekoč hoče usodo opredeliti kot skupek socialnih sil, zato ni jasnejši, marveč je samo ožji in njegovo življenjsko čustvo manj elementarno.

Drugi dokaz za ono težko trditev je njegov odnošaj do vseh izrazitih in kristalnih osebnosti, ki jih je srečeval v življenju. Pretresljiva, skoraj neznanska je zvedavost, s katero ta nadarjeni človek opazuje in celo zalezuje na primer Tolstega in ganljiva je odkrita in skromna spoštljivost in sveto je občudovanje, ki ga goji do tega brezprimernega človeka. Iz teh odnošajev do „osebnosti“, med katere spada tudi Čehov in celo Andrejev se v „Spominih“ jasno zrcali zavest o tem, da on sam, Gorkij, ni tisto, kar je videl in slutil v njih in kar ga je v njih neprestano zanimalo. In ravno zaradi jasnosti te zavesti, ki spremlja njegove „spomine“, so ta dela tako dovršena, da spadajo med njegove najboljše stvari, da, Thomas Mann je mnenja, da so „Spomini na Tolstega“ sploh najboljše delo Maksima Gorkega.

Tako je z osebnostjo tega pisatelja in z njegovo bodrostjo. In vendar je ta oznaka v nekem smislu točna zanj. Vsa ruska literatura počenši z realizmom predstavlja v svoji idejni sferi en sam ogromen boj ruske zavesti z zahodno, pozitivno znanstveno miselnostjo. Turgenjev jo je prevzel, a je končal v duhovnem obupu. Tolstoj se je na videz rešil misli o popolni umrljivosti, ogradil se je od nje s svojim budističnim krščanstvom; Dostojevskij se je zatekel k fanatični veri v boga; Čehov pričinja generacije, ki so pozitivno miselnost sprejele dokončno. Velik del njegove melanholije je pripisati temu nazoru, ki mu spričo umrljivosti nudi eno samo tolažbo, izraženo v njegovem znanem refrenu: „Čez dvesto tristo let... izumi človek morda tudi nesmrtnost“. V Andrejevu se je ta melanholija stopnjevala v grozo. Misel na smrt ga spremlja in je vsak trenutek živa v njem. Gorkij, ki je v bistvu pristaš istega metafizičnega nazora, pa popolnoma drugače reagira na zavest o umrljivosti. Ni ga groza, smrt je zanj nujno dejstvo, toda dejstvo brez hipnotične moči. Življenje je treba živeti z odprtimi očmi, toda pogumno, radostno in bodro. Tu mu gre naziv „bodrega“ in če je Čehov predstavnik melanholičnega pozitivizma in Andrejev „paničnega pozitivizma“, je Gorkij v ruski literaturi prvi zastopnik „bodrega pozitivizma“.

Ta bodrost v miselni sferi sicer ni imela velikega vpliva na globlje plasti njegove tvornosti, ki jo je ravnala socialna misel, pač je bila važna za njegov položaj v porevolucijski Rusiji in je značilna za njegovo povezanost z družbenim razredom, ki je z revolucijo prevzel v Rusiji oblast in zgodovinsko odgovornost. Kajti nazor tega novega vladajočega razreda je v metafizičnem smislu ravno tak „boder pozitivizem“, kakor je življenjski nazor Gorkega: Umrljivi smo, toda ravno zaradi tega je ves naš interes na tem svetu, kjer hočemo živeti lepo, pogumno in bodro. Prvi glasnik te miselnosti je bil med Rusi kakor smo videli ravno Gorkij. Prav tako pa je bil prvi glasnik prihajajočega razreda še v nekem drugem smislu. Starejša ruska literatura je po svojem osebju aristokratska in šele Turgenjev je v nji „od-

kril“ kmeta. Vendar se še Tolstoj in Dostojevskij večidel poslužujeta gosposkih in meščanskih pozorišč. Čehov je razširil to pozorišče preko provincialne inteligence. Gorkij pa ga je z enim samim zamahom prestavil v proletarski milje in še dalje — „na dno“.

Pred sodbo novega razreda sta to dve veliki zaslugi, ki sta tem večji, ker sta bili pridobljeni v nevarnih časih, ko so se vršili še najokrutnejši boji za oblast. Razumljivo je, da se je zmagoviti proletarijat oddolžil svojemu glasniku in sobojevniku in mu ustvaril izjemen položaj. Bil je zaslužen in kar je važnejše, Gorkij ga je tudi prav izkoristil. Postal je organizator, zaščitnik in inspirator vsega novega kulturnega življenja. Duh nove ruske literature in njen položaj v narodnem življenju pričata za Gorkega. Rešil je literarno tvornost iz ozkih ideoloških spon in je mladi ustvarjajoči svet opozoril na prave vzore in vzbudil v njih čut za veliko tradicijo starejše ruske literature.

To je nekaj misli o tem, kaj Gorkij ni bil in kaj je bil. Toda bile bi docela krive in krivične, če jih ne bi dopolnila misel, ki jih je ves čas spremljala; misel o močeh in visokih svojstvih, o žilavosti in vztrajnosti, o brezmejni ljubezni do kulture in o neizčrpnih veri vase in v človeško dostojanstvo, ki so pripomogle, da je ta nekdanji bosjak in brezposelni proletarec najnižje vrste izvojeval v sebi in v družbi notranji in zunanji položaj, ki ga je na koncu svojega velikega in lepega življenja dosegel.

Eros

Lili Novy

Zarja večerna je svod pregorela;
duša nemirna, kako je trpela,
vroče trpljenje pretakala v slast!
Blaženo verna je v ranah cvetela,
tebi, ti temni in tajni, na čast.

Sem začutila te v srečanjih strastnih?
Sem premotila ob kretnjah se lastnih?
Čudno zrcaljenje, večni izraz!
Sem zaslutila te v sencah pošastnih,
ali sem vrgla v mrakove jih jaz?

Kdo si, vabeči, ki kličeš in siliš?
Giblješ se v gneči, v pustinjo prikriliš,
s plaščem vihram si, tujec, zastrt;
težko duhteči, si ude maziliš,
vendar po vonju spominjaš na smrt.

Grozni in nežni ti, kruti in skriti,
k tebi sem, bežni, hotela priviti
dušo skelečo, goreče telo,
pa so mi gležnji s krvjo preobliti,
rane krvave me v duši pekó. —